

QADIMGI FARG'ONA VODIYSINING BRONZA DAVRIDA IJTIMOIIY HAYOTI.

Abdullayev Rivojiddin Raxmon o'g'li

Tel: +998998904082

e-mail: rivojiddin1917@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadimgi Farg'ona vodiysining bronza davrida ijtimoiy-madaniy hayoti, aholining etnogeografik jarayonlarini tahlil qilingan. Tadqiqot davomida tarixiy-arxiv manbalari, etnografik kuzatuvlar hamda og'zaki tarix materiallaridan ham foydalanilgan. Maqolada Far'ona vodiysining Chust madaniyati haqida ham ma'luotlar berilgan. Farg'ona vodiysi aholisning bronza davri etnogeografiyasi, madaniyati hamda Sharq mamalakatlri bilan savdo-sotiq tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy aloqalari haqida gap ketgan.

Maqola Farg'ona vodiysining ijtimoiy hayotini o'rganishda muhim ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar. Farg'ona vodiysi, Bronza davri, Chust madaniyati, Sharq sivilizatsiyasi, Dalvarzintepa yodgorligi, Toshkent vohasi, etnografiya, og'zaki tarix, arxiv manbalari.

SOCIAL LIFE OF THE ANCIENT FERGANA VALLEY IN THE BRONZE AGE

Annotation: This article analyzes the social-cultural life of the ancient Fergana Valley in the Bronze Age, the ethnogeographic processes of the population. During the research, historical and archival sources, ethnographic observations, and oral history materials were used. The article also provides information about the Chust culture of the Fergana Valley. The ethnogeography, culture, trade system, and socio-economic relations of the Fergana Valley population in the Bronze Age are discussed.

The article serves as an important scientific source in studying the social life of the Fergana Valley.

Keywords: Fergana Valley, Bronze Age, Chust culture, Eastern civilization, Dalvarzintepa monument, Tashkent oasis, ethnography, oral history, archival sources

ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ ДРЕВНЕЙ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ В ЭПОХУ БРОНЗЫ.

Аннотация: В статье анализируется социально-культурная жизнь древней Ферганской долины в эпоху бронзы, этногеографические процессы, происходящие с населением. В ходе исследования использовались историко-архивные источники, этнографические наблюдения и материалы устной истории. В статье также приводятся сведения о чустской культуре Ферганской долины. Рассматриваются этногеография, культура, система торговли и социально-экономические отношения населения Ферганской долины в эпоху бронзы.

Статья служит важным научным источником для изучения социальной жизни Ферганской долины.

Ключевые слова: Ферганская долина, бронзовый век, Чустская культура, Восточная цивилизация, памятник Дальварзинтепа, Ташкентский оазис, этнография, устная история, архивные источники.

KIRISH

Farg‘ona vodiysi Markaziy Osiyoning qadimiy va serhosil hududlaridan biri bo‘lib, insoniyat sivilizatsiyasining dastlabki markazlaridan sanaladi. Bronza davri miloddan avvalgi III–II ming yilliklarni o‘z ichiga olib, bu davrda hudud aholisi xo‘jalik, hunarmandchilik, ijtimoiy munosabatlar hamda diniy qarashlarda sezilarli taraqqiyotga erishgan. Ayniqsa, Farg‘ona vodiysining qulay tabiiy-geografik sharoiti qadimgi qabilalarning o‘troq va yarim ko‘chmanchi tarzda yashashiga imkon yaratgan. Arxeologik tadqiqotlar bronza davrida vodiya dehqonchilik, chorvachilik, metallga ishlov berish va savdo aloqalari rivojlanganligini ko‘rsatadi.

Mazkur maqolada qadimgi Farg‘ona vodiysining bronza davridagi ijtimoiy hayoti, xo‘jalik tizimi, ijtimoiy tabaqalanish va madaniy taraqqiyoti ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu mavzu alohida tadqiqot mavzusi sifatida tadqiq etilmagan. Farg'ona vodiysiga to'g'ridan-to'g'ri bag'ishlangan maxsus monografiyalar mavjud bo'lmasa-da, bronza davrida Farg'ona vodiysin aholisning etnogeografik malumotlari, ularning etnik shakllanishi va ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini yoritgan asarlarda tarixchilar bu masalaga ham to'xtalib o'tishgan. Xususan, akademik A.Asqarovning "O'zbek xalqining kelib chiqishi tarixi" kitobida bronza davrida Farg'ona vodiysining bronza davri ijtimoiy-madaniy hayoti hamda aholining keli chiqish tariga keng to'xtalib o'tilgan. Shuningdek mavzuga doir ma'lumotlar V.Bartold, K.Shoniyozov, A.Asqarov, A.Ibrohimov, X.Doniyorov, Y.G'ulomovlar tomonidan yozilgan maqolalar va monografiyalarda ham uchraydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda bronza davrida Farg'ona vodiysin aholisning etnogeografik **tarixi va etnogenez masalalari** tarixiy asoslarini o'rganishda xolislik tamoyiliga amal qilinib, tahlil, sintez, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tarixiy tahlil hamda xronologik yondashuv kabi ilmiy uslublardan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

XX asr davomida Farg'ona vodiysida keng ko'lamni arxeologik izlanishlar natijasiga ko'ra bronza davrida mintqa hududda Qadimgi Sharq sivilizatsiyasi ma'daniy-xo'jalik tasiridan yiroq va aholisi nisbatan zich joylagan o'lka bo'lgan. Aynan bronza davrida Farg'ona vodiysi haqida gap ketganda Chust madaniyati Farg'ona vodiysining ijtimoiy madaniy hayotida muhim o'rin tutgan.

Chust madaniyati Farg'ona vodiysida o'rganilgan eng qadimgi dehqon jamoalari madaniyatidir. Uning yirik va yaxshi o'rganilgan yodgorliklari Sharqiy Farg'onning Dalvarzintepa yodgorligi hisoblanadi. (Заднепровский Ю. А, 1962: МИА 118)

Farg'ona vodiysi Sirdaryo havzasining yuqori qismida joylashgan bo'lib, shimoldan Qurama va Chatqol, janubdan Olay va Turkiston tog'lari bilan o'ralgan. Bunday tabiiy muhit qadim zamonlardan boshlab aholi yashashi uchun qulay imkoniyat yaratgan. Vodiyning unumdor yerlari sug'orma dehqonchilik rivojiga asos bo'lgan.

Bronza davrida iqlimning nisbatan iliq va nam bo'lishi aholi sonining ortishiga ham ta'sir ko'rsatgan. Tadqiqotchilar Farg'ona hududida ilk sug'orish tizimlari shakllanganini qayd etadilar. Bronza davrida Farg'ona vodiysida sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik rivojlangan. Arxeologik qazilmalar davomida topilgan don qoldiqlari bug'doy, arpa va tariq ekilganligini ko'rsatadi. Dehqonchilikda tosh va bronzadan yasalgan mehnat qurollari ishlatilgan. Sug'orish tizimlarining paydo bo'lishi aholi o'rtasida jamoaviy mehnatning kuchayishiga olib kelgan. Ariq va kanallarni qazish hamda saqlash katta mehnat talab qilgani sababli qabila a'zolari o'zaro hamkorlik qilganlar.

Chorvachilik bronza davri iqtisodiyotining muhim tarmog'i bo'lgan. Qo'y, echki, qoramol va ot boqilgan. Ayniqsa, otchilik rivojlanishi keyingi davrlarda Farg'onaning mashhur otlari haqidagi ma'lumotlarning tarixiy ildizlari mavjudligini ko'rsatadi. Ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi qabilalar tog'oldi hududlarida yashab, mavsumiy yaylovlardan foydalanganlar. Bronza davrining asosiy belgilaridan biri metallurgiyaning rivojlanishidir. Farg'ona vodiysida mis va qalay aralashmasidan bronza tayyorlangan. Bronza qurollar, pichoqlar, mehnat qurollari va bezak buyumlari yasashda ishlatilgan. Kulolchilik ham rivojlangan bo'lib, sopol idishlar geometrik naqshlar bilan bezatilgan. Bu esa qadimgi aholining estetik qarashlari shakllanganidan dalolat beradi. Bronza davrida Farg'ona aholisi asosan urug' va qabilalar asosida yashagan. Jamoa mulki ustun bo'lsa-da, asta-sekin xususiy mulk elementlari paydo bo'la boshlagan. Qabila oqsoqollari va harbiy yetakchilar jamiyatda muhim mavqega ega bo'lgan. Ular jamoa ishlarini boshqarish, yer va yaylovlarni taqsimlash vazifalarini bajarganlar. Arxeologik topilmalar jamiyatda mulkiy tengsizlik shakllana boshlaganini ko'rsatadi. Ayrim qablardan qimmatbaho buyumlar, bronza qurollar va taqinchoqlarning topilishi ayrim kishilarning boshqalarga nisbatan yuqori mavqega ega bo'lganligini bildiradi. Boy va kambag'al qatlamlar o'rtasidagi farqning paydo bo'lishi keyinchalik ilk davlat tuzilmalarining shakllanishiga zamin yaratgan.

Bronza davrining ilk bosqichlarida ona urug'i an'analari saqlanib qolgan bo'lsa-da, keyinchalik ota urug'i munosabatlari kuchaygan. Oilada erkaklarning mavqei ortib borgan. Shunga qaramay, ayollar uy xo'jaligi, kulolchilik va to'qimachilik ishlarida muhim rol

o‘ynaganlar. Ba’zi qabrlarda ayollarga tegishli zeb-ziynat buyumlarining topilishi ularning jamiyatdagi mavqei yuqori bo‘lganidan dalolat beradi.

Bronza davrida Farg‘ona vodiysida madaniy aloqalar kengaygan. Hudud aholisi Janubiy O‘zbekiston, Baqtriya, So‘g‘d va Sharqiy Turkiston bilan iqtisodiy va madaniy aloqalar olib borgan. Sopol buyumlar uslubi va metall qurollarning o‘xshashligi hududlararo aloqalarning mavjudligini tasdiqlaydi. Bu jarayon keyinchalik Buyuk Ipak yo‘li shakllanishi uchun muhim tarixiy asos yaratgan.

Markaziy Farg'onadan tashqaridagi ko'plab Markaziy Farg'ona madaniyati yodgorliklari inventarizatsiyasiga yaqin o'xshashliklar yo'q, bu ma'lum darajada qo'shni hududlarda tosh davri haqida ma'lumot yetishmasligi bilan izohlanishi mumkin. Geografik jihatdan Markaziy Farg'ona yodgorliklari noyob mavqega ega bo'lib, Markaziy Osiyo tekisliklari va tog' madaniyatlarining neolit madaniyatlari kesishmasida joylashgan. Markaziy Farg'ona madaniyati sanoatining o'ziga xos ko'rinishi asosan Markaziy Osiyoning pasttekislik mezolit-neolit davriga xos bo'lmagan, ammo tog' yodgorliklaridan olingan materiallarda keng tarqalgan xususiyatlar bilan bog'liq. Bu xususiyatlar parchalanish texnikasida namoyon bo'ladi - uchi parchalanadigan, silindrsimon, qalam shaklidagi xarakterli yadrolar, asosan qorin bo'shlig'idan retush bilan mikrobladlarni bezash (qarang: Korobkova, 1969.), to'mtoq qirrali nuqtalar va keski shaklidagi buyumlarning mavjudligi. Shubhasiz, bu xususiyatlar asosan Markaziy Farg'ona madaniyatining Obishnreka asosida rivojlanishi bilan izohlanadi. Markaziy Farg'ona madaniyati va Tog' neolit davri yodgorliklari o'rtasidagi bog'liqlikni hozirda Tojikistonning Tog' mezolit-neolit davriga oid ko'plab materiallarning, jumladan, Yu. A. Zadneprovskiy (1966) tomonidan Markaziy Farg'ona madaniyati materiallari bilan taqqoslangan Ak-Tanganing "Neolit VI" qatlami kabi majmualarning nashr etilmagan holati tufayli o'rganish mumkin emas, bu esa geografik jihatdan eng yaqin Kelteminar joylaridan olingan (bunday marjonlar boshqa mintaqalardagi Kelteminar joylarida yo'q). Bu masala Sazagan joylaridan olingan materiallar to'liq nashr etilgandan va eng muhimi, Farg'ona vodiysi yaqinida yangi joylar kashf etilgandan so'ng aniqroq bo'ldi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Qadimgi Farg‘ona vodiysining bronza davridagi ijtimoiy hayoti murakkab va serqirra jarayonlardan iborat bo‘lgan. Bu davrda dehqonchilik va chorvachilik rivojlandi, hunarmandchilik taraqqiy etdi, urug‘-qabila munosabatlari asta-sekin ijtimoiy tabaqalanishga o‘ta boshladi. Diniy qarashlar va madaniy hayotning shakllanishi esa keyingi tarixiy taraqqiyot uchun muhim omil bo‘ldi. Farg‘ona vodiysi bronza davridayoq Markaziy Osiyoning rivojlangan hududlaridan biri sifatida shakllanib, keyingi sivilizatsion jarayonlarga katta ta’sir ko‘rsatgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Б.А. Литвинский, А.П. Окладинилов, В.А.Ранов. Древности Кайрак-Кумов Душанбе –1962. – 417 с.
2. Литвинский Б.А. Бронзовый и раннежелезный век, в книге Э.Гулямова и другие. <<Археологические и этнографические коллекции Музей Института истории, археологии и этнографии АН Таджикской ССР. – Душанбе, 1956.
3. Б.А. Литвинский, А.П. Окладинилов, В.А.Ранов. Древности Кайрак Кумов Душанбе –1962. – 417 с.
4. Б.А. Литвинский, А.П. Окладинилов, В.А.Ранов. Древности Кайрак-Кумов Душанбе –1962. – 417 с.
5. Б.А. Литвинский, А.П. Окладинилов, В.А.Ранов. Древности Кайрак-Кумов Душанбе –1962. – 417 с.
6. Литвинский Б.А. История и культура восточной части Средней Азии от поздней бронзы до раннего средневековья: (в свете раскопок памиро-ферганских могильников): Автореф. дисс. ...д-ра ист. наук. – М.: 1969.
7. Мавлонов Ў.М. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари: шаклланиши ва ривожланиш босқичлари. Монография. - Тошкент: Фан, - 2016. – 457 бет.
8. Мавлонов Ў.М. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари: шаклланиши ва ривожланиш босқичлари. Монография. – Тошкент: Фан, - 2016. – 457 бет.
9. Qadimgi Turon eneolit, bronza va ilk temir davri sivilizatsiyalar tarixidan lavhalar [Matn]:Asqarov A. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi “Fan” nashriyoti davlat korxonasi, 2023. – 360 bet.

10. Aloxunov A. Farg‘ona vodiysining Qayroqqum madaniyati yodgorliklari. FarDU Ilmiy Xabarlar, 5/2017. 90-92 betlar.